

मृत्युदंड : २०१६चा जगभरातील आढावा

चन्द्रशेखर पुरन्दरे

जगातील अनेक देशांत अजूनही मृत्युदंड रूढ आहे. (त्यात भारत, चीन, अमेरिका हेही आहेत.) एकविसाव्या शतकात पदार्पण होऊनही मानवी समाजाला बराच पल्ला अजून गाठायचा दिसतो.

ॲम्नेस्टी इंटरनॅशनल ही संघटना मानवी हक्क-रक्षणासाठी जगभर कार्यान्वित आहे. राजकीय कारणासाठी तुरुंगवास, मूलभूत मानवी हक्कांची पायमल्ली अशा अनेक बाबतीत जगभरच्या राजवटी नागरिकांच्या स्वातंत्र्याचा कसा संकोच करतात, ते ही संघटना उघडकीला आणते. ही स्वयंसेवी संघटना कोणत्याही आर्थिक, धार्मिक आदर्शवादाला बांधील नाही.

जगातील मृत्युदंडावरील त्यांचा २०१६ चा अहवाल एप्रिलमध्ये प्रकाशित झाला. लेख प्रामुख्याने त्यावर आधारित आहे. अहवाल फक्त न्याय प्रक्रियेतून दिला जाणारा मृत्यु-दंड तपासतो. अनेकदा राजवटी ही प्रक्रिया झुगारून मृत्यु-दंड देतात, या घटना कधीच उघडकीला येऊ शकत नाहीत. त्यामुळे चीन, इराणसारख्या देशांत खरे मृत्यु-दंड ॲम्नेस्टीने नमूद केलेल्या आकड्यांपेक्षा कित्येक पटीत असू शकतात, असतातही.

संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या मानवी हक्क आयोग-प्रमुखाच्या शब्दांत 'सूड आणि न्याय यांच्यात गल्लत होऊ नये. फाशीची शिक्षा फक्त अन्यायाची तीव्रता वाढवते.' ॲम्नेस्टीची भूमिका हीच आहे. फाशी ही पराकोटीची क्रूर, अमानुष आणि अंतिमतः मानवी प्रतिष्ठा नाकारणारी शिक्षा आहे.

राजवटी अनेक प्रकारे ही शिक्षा अमलात आणतात. (त्या सगळ्यांना 'फाशी' ही संज्ञा लेखात वापरली आहे.) सौदी अरेबियात शिरच्छेद केला जातो; इराण, इराक, अफगाणिस्तान, पाकिस्तान, बांगलादेश, जपान वगैरेमध्ये गळफास दिला जातो ('फाशी'चा आपला अर्थ); चीन, अमेरिका, विएतनाममध्ये जीवघेणे इंजेक्शन दिले जाते; चीन (परत), इंडोनेशियामध्ये बंदुकीने गोळ्या घातल्या जातात. दगडांनी ठेचूनही माणसे ठार मारली जातात - जास्त करून 'व्यभिचारी' मुस्लीम महिला. पण २०१६ची ती आकडेवारी उपलब्ध नाही.

२०१६ साली ५५ देशांत मृत्युदंड देण्यात आला तर २०१५ साली ६१ देशांत. परत, ही आकडेवारी सापेक्षतेने घ्यावी. देशांची संख्या कमी झाली ती आपापतः. इतर देशांनी मृत्युदंडाची शिक्षा रद्द केली असे नव्हे. २०१३ ते २०१६ चे चित्र पहाता चीनमध्ये

कित्येक हजारात, मग इराण मध्ये २,३०० च्यावर, विएतनाम, पाकिस्तान, सौदी अरेबिया आणि इराक मध्ये प्रत्येकी सुमारे ४०० लोकांना फाशी देण्यात आली. हे 'आघाडीचे' देश. चीनची आकडेवारी उपलब्ध नाही. पण इतर पाच देशांत जगातील ८७% फाशी झाली, त्यात इराण मध्ये ५५%. २०१६च्या अंतापर्यंत जगभर किमान १९ हजार लोक मृत्युदंडाची वाट बघत होते. ३७ देशांत फाशीची शिक्षा दिलेल्या कार्हीची फाशी 'दयेच्या अर्जावर' रद्द करण्यात आली, यातील कार्हीना निराळी शिक्षा दिली गेली किंवा कार्हीची निर्दोष म्हणून सुटकाही झाली.

ॲम्नेस्टीनुसार देशांची वर्गवारी

फाशी नाही : बहुसंख्य देशांत फाशी ही शिक्षाच कायद्यात नाही. गुन्हा काहीही असो. जगात असे १०४ देश आहेत. यांत अमेरिका सोडता सगळे विकसित आणि इतर विकसनशील/अविकसित देश आहेत. भारतीय उपखंडातील फक्त नेपाळ व भूतान. बेनीन व नाउरू या देशांनी २०१६ मध्ये फाशी रद्द केली.

अपवादात्मक फाशी : या देशात बहुतेक सामान्य गुन्ह्यांना फाशी नाही. अगदी गंभीर प्रकरणात किंवा लष्करी अमलाखालच्या गुन्ह्यांसाठी ही शिक्षा आहे. जगातील सात देशांत ही तरतूद आहे. ब्राझील, चिली, इस्राएल वगैरे.

फाशी आहे आणि नाही : या देशांमध्ये फाशीची तरतूद कायद्यात असली तरी प्रत्यक्षात गेल्या १० वर्षांत त्यांनी फाशी दिलेली नाही. त्यांचा एकूण कल फाशी न देण्याकडे दिसतो. असे ३० देश आहेत. त्यात आफ्रिकेतील बहुसंख्य आहेत, मियान्मार, श्रीलंका, द.कोरिया, मंगोलिया हे आशियातील.

फाशी आहे : असे ५७ देश आहेत. यात मध्य-पूर्वेतील मुस्लीम-बहुल जास्त करून आहेत. इराण, इराक, सिरिया, वगैरे; विकसित जगातील अमेरिका आणि जपान; आशियातील चीन, पाकिस्तान, भारत, बांगलादेश, वगैरे. इतर आफ्रिकेतील.

देशवार चित्र : यासाठी काही प्रातिनिधिक उदाहरणे घेऊ. इराणमध्ये मागील वर्षी ३३ लोकांना सार्वजनिक फाशी देण्यात आली. विकृत प्रवृत्तीने ते पहायला बघेही जमतात. मध्यंतरी समलिंगी संबंध ठेवले म्हणून दोन तरुणांनाही सार्वजनिक फाशी देण्यात आली होती कारण हे संबंध त्यांच्या इस्लामला मंजूर नाहीत. १८ वर्षाखालच्या दोन मुलांनाही तेथे फाशी दिली गेली.

असेच अल्पवयीन इंडोनेशिया, बांगलादेश, पाकिस्तान, नायजेरिया वगैरे देशांत फाशीची वाट पहात आहेत. आंतरराष्ट्रीय कायदानुसार गुन्ह्याच्या वेळी जर गुन्हेगार १८ हून कमी वयाचा असेल, तर त्याला फाशीची शिक्षा देता येत नाही. पण बहुतेक वेळा अशा अविकसित देशांत जन्माची नोंदणी झालेली नसते, त्यामुळे खरे वय कळत नाही. अशा प्रकरणात आरोपीची बौद्धिक, शारीरिक चाचणी आवश्यक असते. प्रौढ नसणाऱ्याचे हितसंबंध सुरक्षित राखणे ही सर्व संबंधितांची जबाबदारी असते. ती पार पाडली जात नाही.

अल्पवयीनांसारखीच मानसिक विकारग्रस्त व बौद्धिकदृष्ट्या कमकुवत आरोपींची परिस्थिती असते. पण अशा अनेकांना अमेरिका, जपान, पाकिस्तानात फाशी देण्यात आलेली आहे आणि काही फाशीच्या मार्गावर आहेत.

फाशी देणाऱ्या बहुतेक देशांत फाशी देण्यापर्यंतचे कायदेशीर कामकाज आंतरराष्ट्रीय कायदाने आखलेल्या चौकटीप्रमाणे होत नाही. त्यामुळे गुन्हा सिद्ध होईपर्यंत आरोपी निर्दोष असतो या गृहीताला धक्का पोचतो. चीन, इजिप्त, इराण, इराक, सौदी अरेबिया, पाकिस्तान वगैरे देशांत हे प्रकर्षाने घडते. बऱ्याच वेळा खटल्याचा निर्णय व फाशीची शिक्षा 'गुन्हेगाराने दिलेल्या कबुलीवर' आधारित असते. शारीरिक, मानसिक छळ करून ही 'कबुली' पोलीस मिळवतात. इराण व इराकमध्ये तर खटला उभा राहण्याआधीच अशी कबुली टीव्हीवरून प्रक्षेपित करण्यात आलेली आहे. आरोपी गुन्हेगार आहे हे खटल्यांआधीच ठरते.

बांगलादेशाच्या स्वातंत्र्ययुद्धादरम्यान पाकिस्तानची तळी उचलणाऱ्या लोकांवर देशद्रोह, बलात्कार, खून असे अनेक गुन्हे शेख हसिनाच्या सध्याच्या कारकीर्दीत अलीकडे दाखल करण्यात आले. त्यासाठी विशिष्ट न्यायालये नियुक्त झाली. ही न्यायालये आंतरराष्ट्रीय कायदा जुमानत नाहीत. अशा प्रकरणात फाशी दिलेली आहे. (याचा आढावा 'आंदोलन'मध्ये घेतलेला आहे.) तीच गोष्ट पाकिस्तान, इजिप्तमधील विशेष लष्करी न्यायालयांची. त्यांनी लष्करात नसलेल्या सामान्य नागरिकांना फाशी दिलेली आहे.

हेतुतः केलेली हत्या हा सर्वाधिक गंभीर गुन्हा असतो. त्यासाठीही फाशी देणे चूकच पण चीन, भारतासह अनेक देशांत अमली पदार्थांच्या व्यापारातील गुन्ह्यांनाही मृत्युदंड दिला जातो. सौदी अरेबिया, चीन, इराण, पाकिस्तान वगैरे देशांत हेरगिरी, बलात्कार, एखाद्याला खंडणीसाठी पळवणे, राष्ट्रनेत्याचा अपमान करणे हे गुन्हे देशद्रोह होतात. जरी त्यात कोणाची हत्या झालेली नसते, तरी त्यांना फाशीची शिक्षा आहे. (लेख लिहिण्याच्या वेळचे कुलभूषण जाधव प्रकरण).

पाकिस्तान

हाच थाट 'इस्लाम' चा अपमान केला' या नावाखाली विशेषतः

मुस्लीम नसलेल्यांना पाकिस्तानात फाशी देण्याचा. अशा सरकारी धोरणाचा परिणाम सामाजिक विद्वेष वाढण्यात होतो कारण त्याला 'वैधता' लाभते. मग दुबळ्या घटकांवरील अत्याचार वाढतात. प्रश्न कसा गुंतागुंतीचा होतो हे पुढील उदाहरणावरून कळावे. या दशकाच्या सुरुवातीला आशीयाबिबी या कष्टकरी स्त्रिश्चन महिलेवर कुराणचा अपमान केला या आरोपावरचा खटला गाजला. पाकिस्तानने 'इस्लामचा अपमान' हा संदिग्ध व लहरी कायदा बदलावा असे पंजाब प्रांताच्या गवर्नरचे मत होते. कारण कोणीही उदून कोणावरही हा आरोप (दखलपात्र गुन्हा) करू शकतो. या भूमिकेबद्दल २०११ साली त्याच्या सुरक्षा सैनिकानेच त्याचा खून केला. गुन्हेगार लोकांचा हिरो झाला. त्याला फाशी देण्यात आली. मोर्चावर बंदी असूनही सरकारविरुद्ध विराट मोर्चे निघाले आणि त्याच्या चेहऱ्यावर लोकांना शहीदाचे तेज दिसले. आता त्याची कबर हे तीर्थ-स्थळ आहे. म्हणजे, गवर्नरचा खून हे पहिले पातक, या इसमाला फाशी देणे हे दुसरे आणि त्याला धार्मिकांचा पाठिंबा हे तिसरे. अशा वातावरणात अशा पातकांच्या चवड्या रचल्या जातात. दुसरे म्हणजे सरकारविरुद्ध कर्मठ हा अनावश्यक संघर्ष उभा रहातो. हा संघर्ष सुष्ट-दुष्ट असा सरळ दिसत नाही. धार्मिक कारणाने प्रथम खुनाचे मग फाशीचे उदात्तीकरण हे त्यातील पैलू लक्षात घ्यावेत. या धर्मवेडाने या १३ एप्रिलला वली खान विद्यापीठात एका मुस्लीम विद्यार्थ्याला इतरांनी याच 'अपराधा'साठी हालहाल करून ठार मारले.

या परिस्थितीत भर म्हणून तुर्कस्तान व फिलिपिन्सचे एकाधिकारशाहीचे पुरस्कर्ते राष्ट्रप्रमुख फाशीच्या शिक्षेचा विस्तार वाढवण्याच्या प्रयत्नात आहेत. अनुक्रमे 'देशद्रोह' (म्हणजे अध्यक्षाला विरोध) आणि अमली पदार्थांचा व्यापार हे गुन्हे कायदे बदलून फाशी-दखलपात्र करण्यात येतील. द. कोरियानेही काही आतंकवादी कृत्यांना फाशी योग्य असे ठरवले.

चीन, विएतनाममध्ये फाशी हे प्रकरण शासकीय गुपित असते. चीनमध्ये अनेक कारणांनी फाशी दिली जाते हे वर म्हटले आहे. पण गोपनीयतेने नक्की किती जणांना, काय कारणाने दरवर्षी फाशी दिली जाते, त्यांना त्यांची बाजू मांडण्याची संधी मिळाली का, कारवाई कितपत पारदर्शक होती हे प्रश्न अनुत्तरित रहातात. दरवर्षी काही हजारांना फाशी, ती वाट बघत तुरुंगात खिंतपत पडलेले काही हजार ही तिथली परिस्थिती आहे. २०१६ पहाता चीन खालोखाल इराण येतो. तेथे सुमारे साडे-पाचशे लोकांना फाशी देण्यात आली. त्याखाली सौदी अरेबिया - सुमारे दीडशे. या तफावतीवरून चीनचा अग्रक्रम लक्षात यावा.

निरीक्षण

फाशी हा राजवटीने केलेला खून आहे असे अॅम्नेस्टी मानते. म्हणून फाशी अमान्य. पण चीनसारखी एकाधिकारशाही;

इराणसारखी धर्म-मार्तंड राजवट; इराक, लिबिया, पाकिस्तानसारखी अराजके; इंडोनेशिया, मलेशियात होणारा कर्मट मुस्लीम उदय यामुळे या प्रश्नाकडे निराळ्या दृष्टीने पाहणे आवश्यक वाटते. फाशी हा फक्त तांत्रिक प्रश्न नाही हे पाकिस्तानच्या उदाहरणावरून स्पष्ट व्हावे. प्रश्न राजवटी बिकट करतात. शिवाय राजवटीचे स्वरूप न लोक ठरवत, ना ती लोकांना नेहेमीच श्रेयस्कर दिशेने नेते. अशा वेळी प्रश्न 'वरून खाली' येतो. उदा. 'फाशी'चा पुरस्कार चीन सरकार सोशल मिडियावर करते, त्याच वेळी फाशीचा निषेध करणाऱ्या सोशल मिडियावरील नोंदी सरकार सेन्सॉर करते. हा या शिक्षेचा राजकीय वापर आहे.

प्रश्न 'खालून वर'ही येतो. इंडोनेशियातील जकार्ताच्या महापौराला 'इस्लामचा अपमान केला' म्हणून फाशी द्या या मागणीसाठी प्रचंड मोर्चे निघाले. 'निर्भया' प्रकरणानंतर आपल्याकडेही तसाच लोकक्षोभ होता. उद्या जनमतच या शिक्षेविरुद्ध मोठ्या प्रमाणात उभे राहिले तर राजवटीला त्या दडपणाखाली या शिक्षेचा पुर्नविचार करावा लागेल. तोपर्यंत 'फाशी नको' ही इच्छा अर्ज-विनंत्या, आंतरराष्ट्रीय दबाव यापुरती मर्यादित राहते.

Email - artnondeco@yahoo.co.uk
Website - www.art-non-deco.com